

ALİ ŞİR NEVÂYÎ'NİN MAHLASLARININ MÂNÂ ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE

Prof. Dr. İbrahim HAKKUL*

Öz

Makalede büyük Türk şairi Emir Nizameddin Ali Şir Nevâyî'nin kullandığı mahlaslar ("Nevâyî" ve "Fânî") üzerinde fikir ve görüşler tartışılmıştır. Özellikle, "nevâ" ve "fenâ" sözcüklerinin bugüne kadar bilim adamları tarafından üzerinde durulmayan tarafları yorum ve tahlillerle açıklanmaya çalışılmıştır. Geçmişte edebiyatla ilgilenen şairin öncelikle kendisine uygun bir mahlas seçmesi gerekmektedir. Çünkü mahlas seçmek ve herkesin takdirini kazanacak şekilde onu kullanabilmek, şark edebiyatına özgü yönlerden biri olmuştur. Bilindiği üzere, eski edebiyatta mahlasların şairin doğduğu coğrafi yer isimlerine istinaden tercih edilmesine de önem verilmiştir.

Bizce, bunun gibi konularda belirli bir fikir sahibi olmak için yine Ali Şir Nevâyî'nin edebî mirasına müracaat etmek gerekir. Zira Ali Şir Nevâyî Mecâlisü'n-Nefâis tezkiresinde birçok sanatkârın mahlasıyla ilgili görüş ve tespitlerini ustalıkla bildirmiş, kendisinin "Nevâyî" ve "Fânî" mahlaslarını neden tercih ettiğiyile ilgili açıklamalarına geniş yer vermiştir. Makalede söz konusu mesele enine boyuna ve bir sistem içerisinde tahlil edilmeye çalışılmıştır. Mahlaslar herhangi bir maksat, anlam veya sanatsal niyetle birlikte duygu, keyfiyet, hâl, "hususî" zevk ve şevki de kapsamaktadır. Şairin tefekkür ve tahayyül dünyası ne kadar geniş ve kendine özgü olursa, mahlas da şairlerindeki sanatsal yeniliğin izi veya "unvan"ı gibi bir izlenim bırakır. Bunlara bağlı olarak makalede Ali Şir Nevâyî'nin sanatsal niyetinin, kullandığı mahlaslar aracılığıyla belirli oranlarda ortaya çıkmasıyla ilgili esaslı görüşler sıralanmıştır.

Aleksandr Semenov, Sigrid Kleinmichel, Maksud Şeyhzade, Hafız Ubehi, Sadreddin Ayni, Ziya Gökalp, Abdurrauf Fitrat, İzzet Sultan, Mustafa Canpolat, Abdusselam Abdükadirov vb. tanınmış yazar ve akademisyenlerin görüşlerine karşılık çözüm getirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Ali Şir Nevâyî, Mahlas, Sanatsal Niyet, Nevâ, Fenâ, Anlam, İstilah, Tasavvuf.

* Özbekistan Bilimler Akademisi, Özbek Dili Edebiyatı ve Folkloru Enstitüsü, Türkiye Türkçesine aktaran Nadirhan Hasan.

On The Meaning Properties Of Alisher Nawai Pseudonyms Abstract

The article gives place to the comments and analyzes of the words “neva” and “fena”, which are the basis for the pseudonyms of the poet Amir Nizomidin Alisher Nawai, who was a great poet of Turkic poetry. As to today, the views on these terms were far from the attention of scientists. The article says that every artist who is engaged in literature must first choose an appropriate pseudonym for him, choose a pseudonym in literature and use it so that he will be appreciated by everyone, since particular attention has been given to this issue in Oriental literature. In ancient times, when choosing a pseudonym, they gave important names to the place where the artist was born, his hometown, district, province or country. To know the opinions about this need to turn to Alisher Nawai.

In addition, in this article Alisher Nawai in his book “Majalis un-Nafais”, he is said to have provided expert opinion on the nickname of many poet. Also, the author’s observations on why he prefers nicknames such as “Nawai” and “Fani” alias have been declared. The author, who studied the subject systematically, stated that the pseudonym should include emotion, joy, special pleasure and enthusiasm with any purpose, meaning or artistic intent. The more imaginative the poet’s idea and dream world is, the more intense the artistic innovation of the poet in his poems. In the article, essential opinions about the enlightenment of Nawai’s artistic intention through his pseudonym have been put forward.

However, Alisher Nawai’in related to the pseudonyms, Alexandre Seme-nov, Sigrid Kleinmichel, Maqsud Shaykhzoda, Hofiz Ubahi, Sadridin Ayni, Ziya Gökalp, Abdurrauf Fitrat, İzzat Sulton, Mustafa Canpolat, Abdussalom Abduqodirov such as the opinions of prominent academics and the debate has been tried to solve the issue.

Keywords: Alisher Nawai, Pseudonym, Artistic Intent, Nawa, Fana, Meaning, Terms, Tasawwuf.

Giriş

Edebiyatta mahlas seçmek ve o mahlası herkesin beğenisine uygun bir şekilde kullanabilmek, Doğu edebiyatının kendine özgü yönlerinden biridir. Bu konuda belirli bir düşünce veya sonuca ulaşmak için Ali Şir Nevâyî’nin *Mecâlisü’n Nefâis* tezkiresindeki bazı bilgilerin ışığında değerlendirme yapabiliriz: “*Mevlânâ Cânî - Cürcanlıdır. ‘Reyhâniy’ taḥalluṣ kıılır erdi, vilâyati münasabati bila aḡa ‘Cânî’ taḥalluṣ buyuruldu.*”¹ (“*Mevlana Cânî - Cürcanlıdır. ‘Reyhani’ mahlasını kullanırdı, ancak (doğduğu) vilayeti münasebetiyle ona ‘Cânî’ mahlası buyurulmuştur.*”)

Mahlasın, onu edinen kişinin doğduğu yer, baba yurdu -kent, ilçe, il ve bölge- adından yola çıkılarak seçilmesine geçmişte ayrıca önem verilmiştir. Bunu kanıtlayan delil ve bilgiler dönemin yazılı kaynaklarında oldukça sık görülmektedir.

Bazı şairler mahlaslarını seçerlerken uğraştıkları meslek, hüner, sanat ve bilime dayanmışlardır. Örneğin, “*Mevlânâ Kevkebî münecim yigütdür ve öz*

¹ Ali Şir Nevâyî, *Mükemmel Eserler Toplamı*, Cilt: 13, Fen Yayınevi, Taşkent 1997, s. 86.

*fenige münâsib taḥalluṣ ihtiyâr kılıptur.*² (“Mevlana Kevkebi-müneccim birisidir, kendi mesleğine münâsip mahlas seçmiştir.”)

Diğer sanatkârlar da kendi kişilikleri, karakterleri, erdemleri, zevkleri ve yeteneklerine göre mahlas almışlardır: “*Mevlânâ Zülâlî Hirîlikdür. Atası derviş kişidür. Ğazî-fürüşük kıılır. Zihni serçeşmesidin nazm-i zülâl-i sāfi zâhir bolur. Bu cihetdin aña Zülâlî taḥalluṣ tâpıldı.*”³ (“Mevlana Zülâlî Heratlıdır. Babası derviş kişiydi. İplik eğirerek geçimini sağlardı. Zekâ pınarından berrak su gibi dizeleler dökülürdü. Bu yüzden ona “Zülâlî” mahlası uygun görülmüştür.”)

Sanatta her şey, şair veya edibin tabiatı, karakteri, bilimi, zevk ve anlayışını ifade eder. Aksi takdirde Nevâyî teessüfle: “*Mevlânâ Bû ‘Alî - dîvânevâr yürür. Dîvâne bolmasa erdi, Bû ‘Alî taḥalluṣ kılgay mu erdi?*”⁴ demezdi (“Mevlana Ebu Alî - divane gibi gezerdi. Divane olmasaydı Ebu Alî mahlasını alır mıydı?”) demeyecekti. Akli yerinde olan insanın kendisini İbn Sina’yla eşit saymayacağı şüphesizdir.

Burada Nevâyî’nin sunduğu düşüncelere göz atalım: “*Mevlânâ Zamânî ... ‘Vefâyî’ taḥalluṣ kıılır erdi. Fakr iltimâs bile ‘Zamânî’ge tağyîr berdi. İkki cihetdin: bir cihet bu kim, şulṭân Bediü’z-zamân Mirzâ mülâzimi erdi. Zamânî taḥalluṣınıñ münâsebeti aña köp bar erdi; yana bir cihet bu kim, Ahmed Hâcibek ‘Vefâyî’ taḥalluṣ kıilup ve şî’ri meşhurdur ve dîvânî hem bar. Münâsib ermes erdi kim uluğ kişige bi-cihet taḥalluṣda şerik bolğay.*”⁵ (“Mevlana Zamanî - ... ‘Vefayî’ mahlasını kullanırdı. Bizim ricamızla Zamanî mahlasıyla değiştirdi. Bunun iki nedeni vardır: birincisi, Mevlana Zamanî, Sultan Bediüzzaman-Mirza’nın hizmetinde idi. Bu yüzden ‘Zamanî’ mahlası ona oldukça uygun idi; ikincisi ise şair Ahmed Hacibek de ‘Vefai’ mahlasını kullanırdı, şiirleri meşhurdur ve Divan’ı da bulunmaktadır. Mevlana Zamanî’nin böyle büyük bir insana mahlasta ortak olması uygun değildir.”)

Burada doğal olarak bir soru işareti oluşmaktadır: Başkalarının mahlası hakkında bu kadar ince düşünen, zekice yaklaşımlarda bulunan Ali Şir Nevâyî kendisi için mahlas tercih ederken neler düşünmüştür? Nasıl bir kanaatle sonuca varmış ve seçtiği iki mahlastan memnuniyet duyup şevklenmiştir? Bugün bu soruyu net ve tam cevaplamanın imkânı elbette yoktur.

Ali Şir Nevâyî Döneminde Mahlas Geleneği

Mahlas sadece herhangi bir amaç, anlam veya yaratıcılığı değil, aynı zamanda duygu, keyfiyet, hâl, “hususî” zevk ve şevki de içine alır. Şairin şiirlerindeki düşünce ve hayal dünyası ne kadar geniş, ne kadar kendine özgü olursa seçtiği mahlasın anlam katmanları da o kadar açığa çıkar. O yüzden de güçlü sanatkârlarda mahlasa nispeten içsel bir sorumluluk vardır. Bu sorumluluğu Feridüddin Attâr, Hafız, Mevlana, Molla Câmî, Ali Şir Nevâyî, Âgehi gibi büyük şair ve düşünürlerin tecrübelerinde görebilmekteyiz. Bu şairlerden

² Nevâyî, a.g.e., s. 108.

³ Nevâyî, a.g.e., s. 87.

⁴ Nevâyî, a.g.e., s. 101.

⁵ Nevâyî, a.g.e., s. 96.

sonraki dönemlerde aynı mahlaslarla sanat (şiir) alanında ün salan kalem sahiplerinin ortaya çıkmaması da boşuna değildir.

“Nevâ” sözcüğü eski sözlüklerde on beşe yakın anlamıyla açıklanmıştır. Nevâyî araştırmacısı Abdulkadrov “Nevâ”nın melodi, âhenk, seda dışında “nasip, behre, çalışkanlık, disiplin, düzen; yeni, taze; güzel sesli, benzeri olmayan, yegâne; şefkat, eli açıklık; fakir, alçakgönüllü, âşk” gibi anlamları da ifade ettiğini belirtmiştir.⁶

“Nevâyî” mahlasını şerh eden bilim adamlarının çoğu “nevâ” sözcüğünün “musikî”, “âhenk”, “şarki” anlamı üzerinde durmuşlardır. Doğu bilimci Semenov ise “Ali Şîr Nevâyî Döneminde Herat Sanatı” başlıklı makalesinde “Nevâyî’nin kendisi birçok musikîye dair esere imza atan güçlü bir bestekâr ve kompozitör olmuştur; o yüzden kendisine edebî mahlas olarak musikî ıstılahından dolayı ‘Nevâyî’ kelimesini seçmiştir” diye yazmaktadır.⁷

Ali Şîr Nevâyî gibi millî dilin musıkisini, âhenk temayüllerini hissedebilen her şair ve edip kendisini nevâ adamı, yani melodi ve âhengin âşığı olarak görür. Varlık âlemini idrak etmek ve bakî hakikatlerin müşahedesinde de ilk sırada âhenk yer alır. Zira, güzelliğe yolculuk ilahî musıkî ve âhenklerle başlar. Nevâyî’nin “Ne nevâ-sâz eylegey bülbül gülîstandın cûda” dediği gibi tüm büyüklü, umut verici ve hassas nevâların mahzeni, ana diyarın ve zahmet-keş halkın aşkı, muazzam ve münevver hayatın kendisidir.

Ali Şîr Nevâyî’ye eli kalem tuttuğu andan itibaren son nefesine dek ilham veren, hayatında karşısına çıkan zorlukları ve zıtlıkları yenme cesareti konusunda onu esinlendiren âhenk; kesintisiz bir şekilde devir-daim eden hayat âhengidir. Zira O’nu zindelikten, manevî dirilikten ayıran, hayattan uzaklaştıran sedayı Nevâyî’nin hakikati araştıran ruhu da kabullenemezdi. Şairin nevâ verici gönlünde varlık ve tabiat musikîleri aşk ve marifet, hakikat ve diyanet, ayrılık ve visal, sevinç ve keder âhenkleriyle birlikte her zaman uyum sağlamıştır.

Nevâ’nın ilahî ve irfanî ırmaklarını Nevâyî derin ve muazzam bir genişlikte hisseder; musıkî’nin söze ve düşünceye âhenk vermesinden; hayatın sırrını ve cazibesini ortaya koyan musıkîye söz ve anlamın eşlik edip ilahî terennümlerin ortaya çıkmasından büyük bir zevk alırdı. Bundan yola çıkarak şunu diyebiliriz ki Nevâyî şahsına münhasır zevk ve merak, hiçbir şairinkine benzemezdi. Yeni yazılan her bir şiir Nevâyî şahsının zenginleşmesine, şevkten daha ulvî bir şevke kulaç açmasına delalet ederdi. Büyük şairin şiirlerindeki doğallık suniliğe, samimilik süslü anlatıma ve nihayet nevasâzlık (şiirdeki müzikalite) zorakiliğe asla izin vermezdi. Kısacası, Nevâyî için nevâ, adeta icat (sanat) kaynağı görevini yapardı. Ancak, nevâ ve onunla ilişkilendirilen yüzlerce ibare ve timsalin anlamlarıyla ülkemizde henüz hiç kimse doğru dürüst ilgilenmemiştir.

*Nevâyî sensiz etmes bâğ sarı meyl kim şâyed
Aña bülbül bile güldin demî berg ü nevâ yetkey⁸*

⁶ Abdusselam Abdulkadrov, *Emir Ali Şîr Nevâyî*, Tacikistan, Hocend 2013, s. 10.

⁷ *Rodonaçalnik Uzbekskoy Literaturi (Özbek Edebiyatının Atası/Makaleler Kitabı)*, İlimler Akademisi Yayinevi, Taşkent 1940, s. 149.

⁸ “Nevâyî sensiz gülistana meyl etmez, şayet O’na bülbül ile gülden bir anlık nevâ yaprağı yeter.”

Bu beyitteki “*berg ü nevâ*” ibaresinin üç anlamda kullanıldığı ile ilgili Alman bilim adamı Sigrid Kleinmichel şöyle bir açıklama yapmıştır:

“Şair bir taraftan gülün yaprağına ve nağmeye yetişmek istemektedir; diğer taraftan, ‘*berg*’ sözcüğünün bir başka anlamı da âhenk olduğundan âhenk ve nevâya ulaşmak arzusunu bildirmektedir. Ve nihayet ‘*berg ü nevâ*’ ibaresi zenginlik veya yaşamayı sürdürmek için zarurî bir araç anlamında kullanılmış olsa bile şair ‘*hayatın temeli benim için şair ve nevâ’dır görüşünü ıleri sürmektedir.*”⁹

Ali Şir Nevâyî’ye Göre Mahlas

Gerçekten de, şair, düşünür ve sanatkâr Nevâyî için nevâ hemen hemen her şeydir, çünkü onun durumunda, keyfiyetin, manevî gücün ve gayretin, mihr ve mürüvvetin, bunların tümünü kâh açık, kâh kapalı nevâlar yönlendirir. Şair sanatında o kadar aktifti ki fikir hayatında durgunluk, tek renklilik, geri kalmışlık ve yüzeysellik nedir bilmezdi. Kalbi birbirinden yanık, öyle dertli âhenk ve sedalarla dolup taşardı ki buna rağmen o kendisini “*bi-nevâ*” (nevâsız) hissederdi.¹⁰ Aynı zamanda şair; dervişlik, fakirlik, miskinlik gibi tasavvufî yaşam şekilleriyle teselli bulurdu. Üstad Maksud Şeyhzade Nevâyî’ye “*Gazel Mülkünün Sultanı*” ismini vererek O’na layık olduğu değeri vermiştir. Şair saltanatındaki bu padişahlığı da Nevâyî, bizce, önce nevânın cihan-şümül kuvveti, sonra da batını özellikleri ile elde etmiştir. Hafız Ubehî’nin *Tuhfetü’l-Ahbâb* adlı sözlüğünde nevâ sözcüğünün diğer bir anlamı olan “*sipah*” kelimesi “*leşker, ordu*” diye açıklanmıştır. Diğer bir sözlükte¹¹ ise nevânın devlet, servet, hisse anlamlarını da karşıladığı kaydedilmiştir:

*Alıp men taht-ı fermânımğa âsân
Çerik çekmey Hitâ’dın tâ Horâsân
Horâsân deme kim Şîrâz ü Tebrîz
Ki kılmışdur ney-i kilkim şeker-riş
Könül bermiş sözümge Türk cân hem
Ne yalgüz Türk belkim Türkmân hem*¹²

Eğer “*nevâ*” kavramı “*taht*”, “*ferman*”, “*çerik*”, “*mülk*”, “*zabt*” kelimelerini kullanmaya imkân vermeseydi Nevâyî galibiyet şevkini bu kadar muhteşem bir âhenkte betimleyemezdi. Son beyitte bunu kanıtlayan bir sır bulunmaktadır.

Üstad Sadriddin Aynî’nin açıklamasına göre, Nevâyî’nin “*Türk*” sözcüğünü kullanmakta güttüğü temel amaç şudur: “*...bu adı taşıyanlar ‘Orta As-*

⁹ Sigrid Kleinmichel, “Nevâ-i bi-nevâ. Ali Şir Nevâyî’nin Şiirleri Üzerine Bazı Düşünceler”, *Ali Şir Nevâyî’nin 560. Doğum, 500. Ölüm Yılı Dönümlerini Anma Toplantısı Bildirileri*, 24-25 Eylül 2001, TDK Yayınları, Ankara 2004, s. 54.

¹⁰ Kleinmichel, “a.g.m.”, s. 49.

¹¹ Hasan Zarınazada-Bahruz Abdullayev, *Arap ve Fars Sözlere Lügati*, EA Neşriyyatı, Az. SSR, Bakı 1978, s. 466.

¹² “Çin’den Horasan’a kadar her tarafı asker göndermeden kolayca fermanın altına aldım. Horasan’ı, Şiraz ve Tebriz’e kadar kalemlimle hepsini birleştirdim. Benim sözlerime Türkler dışında Türkmânlar da gönül verdiler.”

ya'da yaşayan bugünkü Özbeklerin cedleridir. Eğer şairin amacı genel olarak Türk dilinde konuşanları kastetmek olsaydı, yukarıdaki iki mısradaki Türk mân'i Türk'ten ayrı olarak ifade etmezdi."¹³

Ancak, Türk mân' derken Nevâyî, tam olarak bugünkü Orta Asya'daki Türkmenleri kastetmemiştir. Nitekim, Ziya Gökalp'ın vurguladığı gibi:

"Türkmen ile Türk mân'i ayırt etmek gerekir. Çünkü Türk mân'lar, Salur Kara Han, Satuk Buğra ve İlik Hanların hüküm sürdüğü bir Hakaniye Devleti döneminde İslâm'ı kabul eden Doğu Türkleriyle savaşan bir el ve budunlar topluluğudur. Onlarla Türkler arasında dinî farklılıklar bulunduğundan dolayı Türk mân'lar kendilerini doğrudan doğruya "Biz Türk'üz" diyemeden, "Biz Türk'e mânend" yani "Türk mân'ız" demişlerdir. Bunun yanı sıra, onlar nesil ve nesebi Oğuz Han'a ulaşan Türkmenlerden farklılık taşımışlardır."¹⁴

Demek ki Nevâyî, "sözlerimi okuyan sadece Müslüman Türkler değil, belki de onların Müslüman olmayanları da eserlerime gönül vermişlerdir, hatta canlarını bahşetmişlerdir", demektedir.

Şu da dikkate değer ki *Sedd-i İskenderî* eserinin sonunda şair, beş müstakil destandan oluşan "Hamse"sini de "nevâ" diye tarif eder:

*Nevâyî kılıp Tevri kâmuñ revâ
Saña rûzî etti 'acâyib nevâ
Uzat Tevri şükr-i nevâsığa til
Nevâ artuñ ister êseng şükr kıl!*¹⁵

Hayatta da, sanat ve bilimde de en önce gerekli ve zarurî şeyleri bilmeye çaba harcanmazsa yüzeysellik ve yetersizlik işkencesinden uzak durmak oldukça zordur.

Nevâyî'nin tasavvufa bağlılığı konusunda bilim dünyasında farklı görüşler mevcuttur. Onu sûfi şairlerin safına katanlar önceden de olmuş, bugün de bulunmaktadır. Bu konunun diğer yönlerinin üzerinde durmaya gerek yoktur. Büyük şairin Türkçe ve Farsça'da kullandığı mahlasların anlam ve mahiyeti yeterince müşahede edilerek doğru bir sonuca ulaşılsaydı eğer Nevâyî'ye sûfi denmezdi.

Tasavvufta da gam ve acının, keder ve hasretin bir arada olduğu dertli bir musiki coşkunluk vardır. Bu coşkunluk, Nevâyî'nin yaşadığı sevinçlere, kaygılara bakmaksızın ondan asla ayrılmayan hayat sedası ve nevâlarına daha da güç katmıştır. Süfinin kendini attığı âlem-dingin, hayat koşuşturmalarının ağırlıklı olmadığı bir âlemdir. Ama o âlemde toplumsal, siyasî, iktisadî dönüşüm, millî, kültürel, edebî değişimlere ihtiyaç yoktur. O yüzden Nevâyî, "âlemden kaçmak" yerine her daim yeni "âlemler açma"yı öncelikli görerek hayatı,

¹³ Ali Şir Nevâyî, *Hamse*, Kısaltarak yayına hazırlayan: Sadreddin Aynî, Taşkent 1948, s. 190.

¹⁴ Ziya Gökalp, *Türk Medeniyet Tarihi*, Elips Yayınevi, İstanbul 2008, s. 46.

¹⁵ "Ey Nevayî, Tanrı senin isteğini yerine getirdi, sana acayip neva nasip etti. Ondan dolayı sen Tanrı'ya şükürünü dile getir, yine neva istersen şükürüne devam et." Ali Şir Nevâyî, *Mükemmel Eserler Toplamı*, Cilt: 13, s. 580.

beşerî duygu ve düşüncelerin ifadesinde asla kendine ket vurmamıştır. *Divân-ı Fânî*'deki şiirler de aslında bu gerçeği ispat eder. *Fenâ* ve *fânî* sözcüklerinin “*yok olma, kendinden geçme, ölme*” gibi anlamlarıyla sınırlanarak kullanılmasının, onların diğer anlamlarını incelememek, “*fenâ*” konusunda yeni görüşler ortaya koymaya gayret göstermemek olduğunu Nevâyî çok iyi biliyordu.

Gerçekten de, *fenâ*-yok olmak, Allah'tan başka her şeyin özelliğidir. Beka ise sadece Allah'a hastır. Zira Allah'la ilişkilendirilmeyen hiçbir şeyde bakilik, ölümsüzlük olmaz. “*Fenâ*” halini yaşamadan bekaya ulaşılamadığı için sûfi ve mutasavvıfların “*fenâ*” ve “*fanîlik*” sıfatına ayrıca önem verdikleri Nevâyî tarafından da tekrar tekrar vurgulanmıştır.

Nevâyî'nin Farsça mahlasını değiştirerek tanıtmaya çalışanların da olduğunu Abdurrauf Fıtrat şöyle ifade etmektedir:

“Nevâyî'nin Farsça şiirlerindeki unvanı ‘Fânî’ mi, yoksa ‘Fenâyî’ miydi şeklindeki bir mesele de bulunmaktadır. Hidayet gibi bazı tezkireciler onun Farsça’da ‘Fenâî’ olarak da bilindiğini haber verir. ‘Babür-name’nin tanıklık ettiğine göre, ‘Fenâî’ değil, ‘Fânî’dir. Ancak, Nevâyî'nin kendisi Lisânü't-Tayr adlı kitabında:

*Fârsî nazm içre çün sürdim kalem
Nazmıng her şıfını kıldım raqam
Fayz yetkeç ol ma‘ânidin maña
Taptı bêlgü nazm ‘Fânî’den maña¹⁶*

diye kendisinin Farsça’da ‘Fânî’ unvanına sahip bulunduğunu açıkça söylemektedir.”¹⁷

Fânî unvanından gözlenen niyet ve onun anlamı konusunda Abdurrauf Fıtrat hiçbir şey yazmamaktadır. Ordinaryus İzzet Sultan ise adı geçen mahlasın anlamını açıklarken yukarıda görülen iki beytin son iki mısrasına dayanarak şöyle der: “*Baht ozanı’ anlamında ‘Ol ma‘ânidin maña, Taptı bêlgü nazm ‘Fânî’den maña’ sözlerinden anlaşılır ki Ali Şîr Nevâyî, tasavvufun dünyanın gelip geçici bir yer, insanın da ‘fânî (yok)’ olduğu görüşüne binaen kendisine ‘fânî’ mahlasını uygun görmüştür.*”¹⁸

Kısacası, İzzet Sultan'ın vurguladığına göre, “*‘Nevâyî’ ve ‘Fânî’ mahlasları şairin ‘dünya görüşü ve sanatındaki iki yönlülüğünü - ‘dünya’yı sevdiğini ve bunu dile getirdiğini, bununla birlikte öbür dünyaya gitmenin mukarrer olduğunu da kabul ettiğini gösterir.*”¹⁹

Nevâyî'nin bilim seviyesi, şahsiyetinin ve sanatının mahiyetinden yola çıkılırsa, “*bu dünyayı sevmek*”, “*öbür dünyaya gitmek*”e dair görüşün yüzeysel

¹⁶ “Farsça nazımda kalem oynattım, şiirin her şeklinde yazdım, aniden bana manevi bir feyiz geldi ki, Fânî adı bana mahlas oldu.”

¹⁷ Abdurrauf Fıtrat, *Seçilmiş Eserler*, Cilt: II, Taşkent, “Maneviyat” 2000, s. 5.

¹⁸ İzzet Sultan, *Nevâyî'nin Kalp Defteri*, Gafur Gulam Edebiyat ve Sanat Yayınevi, Taşkent 1969, s. 98.

¹⁹ İzzet Sultan, *Nevâyî'nin Kalp Defteri*, Gafur Gulam Edebiyat ve Sanat Yayınevi, Taşkent 1969, s. 98.

olduğu anlaşılır. “Nevâyi” mahlasıyla yazdığı şiirlerinde şair sadece hayatı sevmeyi değil hayattan bezmeyi, hayatın dört bir yanından gelen gam, keder, kaygı ve nedamet azaplarını da kendine özgü bir açıklık ve dürüstlikle betimlemiştir.

Tasavvufta dünya “gelip geçici”dir, insanoğlu da “yok” olur anlamında bir “düşünce” elbette olmamıştır. Dünyanın geçiciliğine dair düşünce ve görüşlerini Nevâyi, *terk-i dünya*, *terk-i ukba*, *terk-i hasti* akidesiyle ifade etmiştir. Bu meselede ise ilk önce fenâ ve beka kavramına dayanıldığını hatırlatmak gerekir. “*Tasavvuf düşüncesi ve edebiyatının en zengin dallarından biri fenâ ve bekadır*” - der Mustafa Kara.²⁰

İlk sûfiler “fenâ” ve “beka” istilahlarını metafizik anlamda değil ahlakî ve psikolojik manalarda kullanmışlardır. O yüzden de Abdülkerim Kuşeyri “*Sûfiler fenâ ıstılahı ile kötü, rezil ahlakların yok edilmesine, beka aracılığıyla ise iyi ve güzel insanî sıfatların ortaya çıkmasını işaret etmişlerdir*” diye yazmaktadır.²¹

Temel hakikat ve onun batını-irfanî yönleri incelenmediğinden dolayı “fenâ” ve “fânîlik” hâli konusunda beyan edilen yanlış görüş ve düşünceler gün geçtikçe çoğalmıştır.²² Hatta, şairin bir gazelindeki beyitte ifade edilen:

*Deding: “Fenâ ne durur? Muhtaşar deyin: “Ölmek!”
Ki, şerhin tilesej yüz risâle bolğusudur.”²³*

mısrarındaki görüşüyle de ciddi olarak ilgilenilmemiştir.

Dünyaya fenâ gözüyle bakarak hayattaki olay ve hadiseleri fenâ hâli ile müşahede etmek-manevî hürlük ve asayişe ulaşmak demektir. Tasavvufta buna “*huzur hâli*” denilir. Bazı tasavvuf bilginleri, fenâ ve beka konusundaki sapmaları önleyen görüşleri de ortaya atmışlardır. Nitekim İmam Rabbânî şöyle demektedir:

“Fenâ ve beka vücudî değil belki de şühudîdir. İnsan Hak olamaz ve Hak Tealâ ile birleşemez. Kul her zaman kuldur. Rab da ebedî Rab’dır... Hakikî fenâ ilâhî olmayı unutmak, kendini dünya sevgisinden kurtarmak ve bir kuldan talep edilen şekilde kalbini geçici tüm arzu ve heveslerden temizlemektir. Hakikî beka ise Rabbi’nin arzularını yerine getirmek, onun arzularını kendi benliğini kaybetmeden kişisel arzular hâline getirmektir.”²⁴

Bizce Nevâyi, “Fânî” mahlasını seçerken kendi benliğini kaybetmeyi amaçlamamıştır. Zira, benliğin asıl kemali “*fenâfillah*”ta değil, “*bekâbillah*”tadır. Cüneyd-i Bağdâdî’ye göre, “*fenâ insanın varlığını Allah’ın varlığıyla değiştiremez, belki onun arzusunu Hak arzusuna uygunlaştırmaya imkân verir.*”²⁵ Bu

²⁰ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1995, s. 165.

²¹ Abdülkerim Kuşeyri, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, Haz.: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1991, s. 196.

²² Bkz.: İbrahim Hakkul, “Nevayi Şiirindeki Fena Telkinleri” // *Özbek Dili ve Edebiyatı*, Sayı: 1, 2006; İbrahim Hakkul, *Nevayi’ye Dönüş*, Taşkent 2007, s. 14-22.

²³ “*Dedin: Fena nedir? Kısaca diyeyim: Ölmektir. Eğer şerh edilecekse yüz tane eser olacaktır.*”

²⁴ İmam Rabbani, *Mektubat-ı Rabbani*, Cilt: 1, İstanbul (tarih yok), s. 36.

²⁵ Geniş bilgi için bkz.: Süleyman Ateş, “Cüneyd-i Bağdâdî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cuneyd-i-bagdadi>.

karmaşık ve tartışmalı mesele üzerinde derin müşahede yürüten Doğu'nun büyük düşünürü ve mutasavvıf şairi Muhammed İkbâl işte şu sonucu ortaya koymaktadır: “*Yüce Peygamberimiz Muhammed Mustafa (s.a.v.) Rabbimizin karşısında “fenâ” olmadı, ferdiyetini muhafaza ederek “ben”liğini koruyabildi. Bu damlanın denize karışması değildi.*”²⁶

Sonuç

Ali Şir Nevâyî'nin hem şahsî bakış açısı hem de kâmil insanla ilgili telkinlerinde, insanın Allah ile birleşerek son bulması akidesi yoktur. Gerçek aşkta vuslattan maksat âşığın vehim ve nefsanî tehlikeleri yok ederek hakikate ulaşması ve beşerî “ben”i Hakk'a makbul olan kâmil varlığa yükseltmektir. Çünkü tasavvufta aranarak bulunan ve kavuşulan bir Tanrı yoktur. Algılanan, fiil ve sıfatları müşahede edilen bir Tanrı vardır. Hazret-i Peygamber'in “*eşyanın hakikatini olduğu gibi*” bir bütün olarak görmeyi istemesi bundandır.

Fânî mahlası konusunda başka bir görüş de vardır. Mustafa Canpolat'a göre, Nevâyî'nin Türkçe'de kullandığı mahlası da, Farsça Divan'ı için seçtiği mahlası da onun Türkçe ve Farsça'ya bakış açısını yansıtmaktadır. “*Bu dillerden biri ses, âhenk, musıkî ve nevâya yol açmaktadır. İkincisi ise şairin ilhamının fânîlik sınırından geçmesine genişçe yol vermemektedir.*”²⁷ Buna benzer yorumlar daha önce de söylenmiştir. Ancak, tarih bu görüşün doğru olduğunu kabul etmemekle birlikte bugünlerde de aynı görüşü kullanmak veya desteklemek makul karşılanmamaktadır.

Sonuç olarak Ali Şir Nevâyî'nin her iki mahlası da derin ve çok yönlü bir anlama sahiptir. Onlardan birinin götürdüğü âlem, ikincisinin anlattığı hakikat âlemine benzemese de biri diğerini inkâr etmemektedir. Çünkü nevâdan keyif alarak zenginleşen kalp, fenâ ile cilalanarak huzura erer. Nevâyî'nin sanatını iyi bilmek öncelikle geniş anlamdaki nevâ ve fenâ sırlarını benimsemek ve özümsemek demektir.

Kaynaklar

ABDÜKADİROV, Abdusselam: *Emir Ali Şir Nevayi*, Tacikistan, Hocend 2013.

Ali Şir Nevâyî'nin 560. Doğum, 500. Ölüm Yılı Dönümlerini Anma Toplantısı Bildirileri, TDK Yayınları, Ankara, 24-25 Eylül 2001.

ÇELİK, İsa: *Muhammed İkbâl'in Tasavvuf Düşünceleri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2004.

FİTRAT, Abdurrauf: *Seçilmiş Eserler*, Cilt: II, Taşkent: “Maneviyat”, 2000.

GÖKALP, Ziya: *Türk Medeniyet Tarihi*, Elips Yayınevi, İstanbul 2008.

HAKKUL, İbrahim: “Nevayi Şiirindeki Fena Telkinleri”, *Özbek Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Sayı: 1, 2006.

²⁶ İsa Çelik, *Muhammed İkbâl'in Tasavvuf Düşünceleri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2004, s. 231.

²⁷ Ali Şir Nevayi, *Doğumunun 560. Vefatının 500 Yılığın Münasebetiyle Gerçekleştirilen Sempozyum Bildirileri*, Ankara 2004, s. 5.

HAKKUL, İbrahim: *Nevayi'ye Dönüş*, Taşkent 2007.

İMAM RABBANİ: *Mektubat-ı Rabbanî*, Cilt: I, İstanbul.

KARA, Mustafa: *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1995.

KLEİNMICHEL, Sigrid: “Nevâ-i bi-nevâ. Ali Şir Nevayî'nin Şiirleri Üzerine Bazı Düşünceler”, *Ali Şir Nevayî'nin 560. Doğum, 500. Ölüm Yılı Dönümlerini Anma Toplantısı Bildirileri*, 24-25 Eylül 2001, TDK Yayınları, Ankara 2004.

KUŞEYRİ, Abdülkerim: *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, Haz.: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1991.

NEVAYİ, Ali Şir: *Hamse*, kısaltarak yayına hazırlayan: Sadreddin Aynî, Taşkent 1948.

NEVAYİ, Ali Şir: *Mükemmel Eserler Toplamı*, Cilt: 13, Fen Yayınevi, Taşkent 1997.

Rodonaçalnik Uzbekskoy Literaturi (Özbek Edebiyatının Atası / Makaleler Kitabı), İlimler Akademisi Yayınevi, Taşkent 1940.

SULTAN, İzzet: *Nevayî'nin Kalp Defteri*, Goslitizdat UzSSR, Taşkent 1969.

ZARİNAZADE, Hasan - ABDULLAYEV, Behruz: *Arap ve Fars Sözlere Lügati*, EA Neşriyatı, Az.SSR, Bakı 1978.